

*Солюк М. М.,**асистент кафедри іноземних мов і перекладу**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

АРТИКЛЬ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ОЗНАЧЕНОСТІ / НЕОЗНАЧЕНОСТІ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Статтю присвячено актуальній лінгвістичній та перекладознавчій проблемі – категорії означеності / неозначеності (детермінації) та способам її відтворення під час здійснення українсько-німецьких перекладів сучасної художньої літератури. У цьому науковому дослідженні розглянуто основні засоби вираження категорії означеності / неозначеності в німецькій мові, а саме артиклі. У статті зосереджено увагу на протиставленні означеного й неозначеного статусу, який виражається в німецькій мові за допомогою вибору означеного або неозначеного артикла, що дозволяє нам ідентифікувати предмет, позначений іменником, та віднести його до класу однорідних предметів або ж, навпаки, виокремити. Охарактеризовано категорію означеності / неозначеності в німецькій мові як граматичну категорію. У статті наведено основні випадки вживання означеного, неозначеного й нульового артиклів, а також їх основні функції. Зазначено, що в мовах, де вищезазначена категорія має граматичний статус і виражається, як вже згадувалось, за допомогою артиклів, на противагу безартиклевим мовам, як в українській мові, наприклад, де немає певних морфологічних засобів вираження цієї категорії, для цього використовують різноманітні лексичні, синтаксичні засоби та інтонацію, а ключовим ідентифікатором в таких випадках виступає контекст.

Виникає низка питань щодо правильного адекватного відтворення та передачі засобів вираження категорії означеності / неозначеності під час перекладу, особливо, де мова оригіналу є безартиклевою, а мова перекладу – артиклевою. Для передачі всіх відтінків лексичного й граматичного значення мови, що перекладається, слід враховувати всі нюанси вираження означеності / неозначеності. Продемонстровано та проаналізувано основні випадки такої передачі з української мови на німецьку за допомогою аналізу фіксованого практичного матеріалу.

Досліджено праці провідних лінгвістів, присвячені вивченню проблематики, пов'язаної з категорією означеності / неозначеності з різних ракурсів та на прикладі різних мов. Визначено, що подальші дослідження щодо проблематики відтворення цієї категорії в контексті українсько-німецького перекладу та її місця у процесі мовної категоризації дійсно допоможуть вирішити ряд перекладацьких питань.

Ключові слова: категорії означеності / неозначеності, означений артикль, неозначений артикль, нульовий артикль, переклад.

Постановка проблеми. У граматичній системі німецької мови є явища, які не властиві українській мові. До таких явищ належить артикль, що характеризує категорію означеності / неозначеності, або детермінації, як її ще називають. У мовах, де наявна категорія детермінації, існують спеціальні засоби її

вираження – означені й неозначені артикли [1, с. 211]. Отже, це дає підстави стверджувати, що ця категорія в німецькій мові є граматичною. У безартиклевих мовах, як от в українській мові, для вираження цієї категорії використовують певні лексичні, синтаксичні засоби та інтонацію. Питання відтворення означеності / неозначеності мовних одиниць під час перекладу залишається досі проблемним та недостатньо дослідженим саме в площині українсько-німецького перекладу. Тому розгляд такого питання є одним з важливих завдань у контексті сучасного перекладознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці багатьох східнослов'янських і зарубіжних лінгвістів (Н. Арутюн-вої, О. Бондарка, Т. Булигіної, С. Канцельсона Е. Кошмідера, С. Крилова, Т. Ніколаєвої, Н. Поспелова, О. Ребрія, Е. Сапіра, Б. Ворфа, Р. Якобсона) були присвячені вивченню проблематики, пов'язаної з категорією означеності / неозначеності.

На матеріалі французької мови категорію детермінації досліджував ряд науковців, зокрема детермінованості / недетермінованості іменника у мовленні присвячена монографія М. Поповича, роль французьких детермінативів у художньому мовленні зацікавила Н. Космацьку, про категорію детермінації в універсальній лінгвістичній моделі писав А. Багдасарян. Детермінацію в румунській та українських мовах досліджувала Л. Кучурян. Г. Удовіченко у своїх дослідженнях розглядав вищезгадану категорію як граматичну і як приховану функціонально-семантичну.

Проблему артикля як засобу вираження категорії означеності / неозначеності в німецькій / англійській мові досліджували Б. Кашкін, Д. Штелінг, С. Ахметова, Л. Гуренко, І. Крамський та інші.

Щодо порівняльної характеристики категорії означеності / неозначеності та способів її вираження саме в контексті німецької і української мов, то такій проблематиці присвячені наукові статті Л. Служинської, І. Гумовської, І. Гаврилової, Ю. Садовської та інших.

Проте більшість науковців стверджують, що всі питання, пов'язані з категорією детермінації, не набули ґрунтового розгляду в українській лінгвістиці. Це зумовлює актуальність порушеної проблематики.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз засобів вираження вищевказаної категорії в німецькій та українській мовах. А також способів правильного підбору таких засобів під час перекладу, з метою досягнення його адекватності. На нашу думку, ця тема потребує більш детального дослідження, оскільки категорії означеності / неозначеності в українській, на відміну від німецької мови, має зовсім інші способи вираження, що може спричинити певні труднощі для перекладача.

Граматична категорія означеності / неозначеності як засіб позначення певного предмета виступає об'єктом дослідження.

Предметом дослідження є експліцитні засоби вираження цієї категорії в німецькій мові та імпліцитні в українській.

Виклад основного матеріалу. Логічна категорія детермінації, тобто здатність сприймати предмет (явище) як щось визначене чи невизначене є універсальною властивістю людського мислення [2]. Проте, якщо говорити про мовне вираження цієї категорії, то, як наголошувалось раніше, воно не є ідентичним в різних мовах.

Оскільки категорія означеності / неозначеності в українській мові не є граматичною, то значення цієї категорії передаються за допомогою лексичних, граматичних засобів, наголосу, а ключовим ідентифікатором цієї категорії постає контекст. Проте використання всіх вищезгаданих засобів не є регулярним чи обов'язковим для мови, де ця категорія є поняттєвою, а не граматичною.

У німецькій мові категорія детермінації є експліцитною, що виражається регулярно за допомогою вибору означеного, неозначеного або нульового артикля. Проте це зовсім не означає, що категорію означеності / неозначеності і категорію артикля можна назвати тотожними мовними явищами. Хоча більшість науковців навіть не уявляє собі можливість існування однієї поза межами іншої. У цій науковій розвідці звернено увагу саме на відтворення категорії означеності / неозначеності в німецькому перекладі за допомогою артиклів.

За Д. Штелінгом, артикль (від лат. *articulus* – «елемент з'єднання») – умовна назва показника детермінації, одна із найбільш складних і своєрідних граматичних категорій іменника [3, с. 26]. Його основною семантичною функцією є актуалізація поняття, тобто здатність передавати значення ідентифікації предмета, позначеного іменником, або значення віднесеності до класу однорідних предметів [4, с. 24].

Щодо дискусії про місце артикля, то більшість науковців схилиються до двох теорій. За першою, сполучення «артикль + іменник» трактується як аналітична форма. Відповідно до цієї теорії, якщо це сполучення розглядати як аналітичне, то артикль прирівнюється до допоміжної частини аналітичної форми. На користь цього твердження Л. Служинська пропонує навести такі докази: 1) артикль є морфологічним показником іменника; 2) артикль не має лексичного значення [5, с. 444]. Існує й інша теорія, яка відносить артикль до службової частини мови, а сполучення «артикль + іменник» вважається сполукою особливого типу [6, с. 37]. В граматиці німецької мови знаходимо наступне визначення: артикль – це службове слово, яке стоїть біля основного. Завжди стоїть перед іменником, до якого належить [7, с. 5]. За артиклем можна визначити рід, число, відмінок іменника, але головна його функція – означеність і неозначеність.

Якщо ж говоримо про співвідносність понятійного і семантичного змісту слова, то, на думку відомих українських науковців Т. Кияка, О. Огуя, А. Науменка, артикль через категорію означеності / неозначеності допомагає нам виділити сигніфікативне значення, що характеризує певні особливості національного буття й свідомості німців. [8, с. 281] Тут артикль може проявити себе троюко:

– *Der bestimmte / definite Artikel* – означений артикль: *der, die, das, die* (множ.) вказує на повторну появу означуваного іменника в тексті. Конкретний предмет чи явище вже відомі нам з контексту. Провідною функцією в цьому разі є генералізуюча.

– *Der unbestimmte / indefinite Artikel* – неозначений артикль: *ein, eine, ein* вживається, коли певний предмет, явище з'являється в тексті вперше. Основна функція – індивідуалізація явища, яке виражене іменником.

– *Nullartikel* – нульовий артикль (відсутність будь-якого артикля перед іменником) вживається, коли предмет або явище не співвідносяться, з'являються поза ситуацією чи контекстом, що є важливим під час перекладу з української мови на німецьку (у німецько-українському перекладі менш суттєво).

На основі німецькомовних перекладів творів сучасної української художньої літератури проаналізовано та визначено основні випадки вираження категорії детермінації за допомогою того чи іншого артикля. Детальніше розглянуто особливості вираження категорії означеності / неозначеності у наступних прикладах: Слід було прожити ціле наступне життя... [9, с. 172] – *Ich mußte ein ganzes weiteres Leben leben...* [10, с. 114]. У цьому разі не можна точно сказати, про яке саме життя йдеться. Автор не описує його нам, не дає конкретної вказівки. З контексту зрозуміло, що йдеться не про конкретно чийсь життя, а життя тут вжито у значенні «якесь життя / ще якесь з життів / одне з життів», тому використання неозначеного артикля під час перекладу цілком доцільне. Правильним є також відтворення такого лексичного компонента, як «один з», за допомогою неозначеного артикля: один із головних героїв буття [9, с. 49] – *einer der Hauptakteure unseres Seins* [10, с. 70].

У сучасній українській літературній мові деякі займенники семантично тісно пов'язані з ознакою предмета, мають вказівне значення. До таких належать, наприклад: вказівні (цей, той, такий), неозначені (який-небудь, будь-який, абиякий, якийсь, чий-небудь, абичий). Саме вони слугують засобами вираження категорії означеності / неозначеності в українській мові. Відтворення неозначеного займенника німецькою мовою розглянуто в наступному прикладі: ...якийсь такий географічний доважок, польська галлоцинація [11, с. 258] – ...*ein geographischer Überfluß, eine polnische Halluzination* [12, с. 65]. Сполучення займенників «якийсь такий» в тексті-оригіналі однозначно вказує на неозначеність, тому відтворення за допомогою неозначеного артикля в тексті-реципієнті правильне. Використання неозначеного артикля під час перекладу у другій частині речення – *eine polnische Halluzination*, також адекватне, бо з контексту зрозуміло, що тут автор робить натяк на неозначеність.

У наступному прикладі вказівний займенник перекладений означеним артиклем: тієї миті [9, с. 181] – *in dem Moment* [10, с. 107], що є адекватним відтворенням. Адже означений артикль може бути замінений займенником *der, die, das* – *dieser, diese, dieses*, і навпаки, що є еквівалентним за значенням і не суперечить правилам німецької граматики. Подібні зразки відтворення неодноразово трапляються під час аналізу фіксованого матеріалу, порівняймо: ця темрява [9, с. 26] – *die Finsternis* [10, с. 133]; цей початок [9, с. 54] – *der Anfang* [10, с. 75].

Найчастіше спостерігаються епізоди, коли в контексті є вказівка на означеність. В такому разі перекладачі звертаються до означеного артикля, що є абсолютно доречним. Продемонструємо: Таври, в яких бичачі й цапині голови. [9, с. 123] – *Die stier- und bocksköpfigen Taurier* [10, с. 40]. Проте зафіксовані випадки, коли в українському тексті чітко виражена неозначеність, а в перекладі німецькою перекладач відтворює як означеність: ...з таким собі слідчим... [9, с. 250] – ...*mit dem Untersuchungsleiter...* [12, с. 150], що не передає сказане письменником у першотворі.

У випадках недетермінованості деяких речей автором тексту перекладачі послуговуються нульовим артиклем, що продемонстровано на подальших прикладах: на цвинтарних хрестах [11, с. 228] – Auf Friedhofskreuzen [12, с. 90]; якісь тітки в пухових хустках [9, с. 22] – Frauen in flauschigen Kopftüchern [12, с. 135]; якогось Кінг-Конга [9, с. 40] – King-Kong [R, 150].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямку. Категорія означеності / неозначеності в українській і німецькій мовах не має однакових засобів вираження. В українській мові – це функціонально-семантична категорія, в основі якої функція означеності, тоді як в німецькій мові ця категорія є граматичною. Використання граматичних засобів у тексті зазвичай є обов'язковим, тоді як використання лексичних засобів може бути факультативне, за винятком, коли їхня реалізація необхідна з погляду контексту, що створює певні труднощі для перекладача під час відтворення цієї категорії. Проте контекст та правила граматики двох мов мають бути враховані під час перекладу.

Після здійснення аналізу фіксованих прикладів на матеріалі текстів сучасної української художньої літератури виявлено наступні способи відтворення категорії означеності / неозначеності під час перекладу німецькою мовою: за допомогою означеного, неозначеного або нульового артиклів. Прослідковано, що в німецькій мові під час перекладу загальномовною є особливість означеності, навіть у таких випадках, де в українському тексті її немає. Такі способи відтворення можна вважати доцільним лише в тому випадку, якщо всі нюанси мови тексту-оригіналу враховані перекладачем.

Оскільки кількість перекладів сучасної української художньої літератури і зацікавленість нею в німецькомовному просторі стрімко зростає, то вважаємо, що питання адекватного відтворення категорії означеності / неозначеності в контексті українсько-німецького перекладу є перспективним, і подальші дослідження в цьому напрямку допоможуть вирішити ряд проблем в процесі подолання перекладацьких труднощів та полегшити роботу перекладачів.

Література:

1. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 424 с.
2. Кірковська І.С. Індивідуальні завдання для самостійної роботи студентів I курсу з дисципліни «Порівняльний аналіз граматичних систем рідної та іноземної мов». URL: www.dnu.dp.ua/~ffilol > Kirkovska_Roivn_analiz (дата звернення: 30.03.2021)
3. Штелинг Д.А. Английский артикль и его роль в грамматике текста. *Вопросы языкознания*. 1978. № 6. С. 26–50.
4. Гаврилова І.М., Садовська Ю.В. Категорія визначеності і невизначеності у німецькій і українській мовах. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. № 11. 2019. С. 23–27.
5. Служинська Л.Б. Засоби вираження категорії означеності / неозначеності в німецькій мові за допомогою артикля. *Studia linguistica: збірник наукових праць / Київський національний університет ім. Т. Шевченка; відп. ред. О.І. Голубовська*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. 2014. Вип. 8. С. 443–446.
6. Трубецкой Н.С. Отношение между определяемым, определением и определенностью. *Избранные труды по филологии*. Москва : Высш. школа, 1987. С. 37–43.

7. Тагиль И.П. Грамматика немецкого языка. 6-е изд. Санкт-Петербург : КАРО, 2010. 496 с.
8. Кияк Т.Р., Огуй О.Д., Науменко А.М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2006. 592 с.
9. Андрухович Ю. Диявол ховається сири. Вибрані спроби 1999–2005 років. Видання друге, виправлене. Київ : Видавництво «Часопис «Критика»», 2007. 320 с.
10. Andruchowytch Juri. Engel und Dämonen der Peripherie. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2007. 224 s. Andruchowytch Juri. Das letzte Territorium. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2003. 192 s.
11. Андрухович Ю. Моя остання територія. Вибрані твори: Проза, поезія, есеїстика. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. 308 с.
12. Andruchowytch Juri. Das letzte Territorium. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2003. 192 s.

Soliuk M. An article as a means of reproducing of definiteness / indefiniteness in translation of fiction into German language

Summary. The article is devoted to a topical linguistic and translation problem – the category of definiteness/indefiniteness (determination) and ways of its reproduction in the Ukrainian-German translations of modern fiction. This scientific research is devoted to the study of means of expression of the category definiteness / indefiniteness in the German language with the help of articles. The attention focused on the opposition of definiteness and indefiniteness status, which is expressed either with definite or indefinite articles in German, which allows us to identify the object denoted by the noun and either correlate it with the class of homogeneous objects or differentiate it. The category of definiteness / indefiniteness is defined in German language as a grammatical category. It is mainly conveyed with the help of the definite, indefinite, zero article and the main functions of these articles in German language are presented. This category can be expressed by the articles in those languages, where it has a defined grammatical status. Still, there are no specific morphological means of expression of the category in the non-article languages, as for example, in the Ukrainian language. That's why one should use various lexical, syntactic means, and intonation to properly introduce all the shades of meaning. The context plays the role of the key identifier.

There arises a number of questions about the accurate and adequate reproduction of this grammatical category, as well as translation of the means of expression of the category of definiteness / indefiniteness in the situations when the language of the original text does not operate with the article while the target language does, and vice versa. To convey all the nuances of the lexical and grammatical meaning of the language being translated, all the details of the expression of definiteness / indefiniteness should be taken into account. The article provides example of main cases of such a translation from Ukrainian to German, and the practical material is analyzed.

The article analyzes the works of leading linguists devoted to the study of issues related to the category of definiteness / indefiniteness from different points of views and on the example of different languages. It concludes, the further research on the issue of reproduction of this category in the context of Ukrainian-German translation and its place in the process of linguistic categorization of reality may help to solve numerous translation issues.

Key words: category of definiteness / indefiniteness, definite article, indefinite article, zero article, translation.